

Germanstvo i romanstvo kao idejni i geopolitički antipodi u misli Ante Starčevića

Vanjskopolitički i geopolitički aspekti pravaške ideologije Ante Starčevića oblikovani su ponajprije specifičnim unutarnjim okolnostima Habsburške Monarhije i različitim upravno-političkim statusom hrvatskih povijesnih zemalja u njoj. U Starčevićевой misli hrvatski geopolitički položaj očituje se upravo u razmehi i suprotstavljenosti Austrije i Francuske. Starčević je, dakako, filozofijski učenik Jean-Jacquesa Rousseaua, Charles-Louisa Montesquieua i francuskih enciklopedista, a bio je i pobornik ideja utjelovljenih u Francuskoj revoluciji. Upravo će zbog toga, uz povijesno i državno pravo hrvatskoga naroda na samostalnost, isticati i prirodno pravo naroda na ostvarivanje nacionalne slobode. To će imati odjek i u njegovu pozitivnom viđenju uloge francuske nacije u europskoj modernoj povijesti, kao i negativnom viđenju germanskih nacija u njoj, odnosno romanstva i germanstva kao različitih idejnih strujanja u okvirima ondašnje Europe. Posljedica takve povijesno-političke procjene o (ne)vrijednosti Austrije i germanstva značit će da je Starčević rješehje geopolitičkih pitanja hrvatskoga naroda htio u velikoj mjeri vezati upravo uz sudbinu Francuske i romanstva. Antigermanstvo i proromanstvo temeljni je dualizam prisutan u Starčevićевой pravaškoj misli.

Uvod

Iako se nerijetko ima potrebu istaknuti da je ideologija pravaštva Ante Starčevića (1823 – 1896), uz ideologiju jugoslavizma Josipa Jurja Strossmayera (1815 – 1905) i Franje Račkoga (1828 – 1894), bila ključna hrvatska nacionalno-integracijska ideologija druge polovice 19. stoljeća, sasvim je razvidno da su pravaštvo i jugoslavizam gotovo usporedni sustavi idejâ koji su zaokupljali teoriju i praksu hrvatskih intelektualaca i političara u tomu razdoblju, a njihove konzekvence jasno se očituju u suvremenoj hrvatskoj nacionalnoj državi i do današnjega dana. Uzimajući u obzir i tadašnje unioniste, mogla se, u praktičnomu smislu, jasno raspoznati diferencijacija hrvatskoga političkog života na kompromisnu provladinu stranku, kompromisnu oporbu i radikalnu oporbu (pravaštvo).¹

Ta se pravaška radikalnost odnosila ponajprije na zagovaranje samostalne hrvatske države. *Differentia specifica* pravaštva, kao hrvatske nacionalističke

¹ MATKOVIĆ 2006: 58.

ideologije naspram jugoslavizma, bila je odbacivanje nasljeđa ilirizma Ljudevita Gaja (1809 – 1872) iz doba Hrvatskoga narodnog preporoda (1835 – 1848), a poglavito protivljenje panslavističkim, pa time i južnoslavenskim koncepcijama. Josip Horvat (1896 – 1968), jedno od najzvučnijih imena među brojnim Starčevićim biografima, to će isto uvidjeti i konstatirati da Starčević logički konzistentno povlači zaključak iz neuspjeha ilirizma i jugoslavizma Strossmayerove Narodne stranke jer takvu idejno-političku zamisao političke elite među Srbima i Slovencima nisu prihvatili, kao pretpostavku uspjeha zapravo cijele misaone strukture ideologije jugoslavizma. Starčević je, stoga, „vratio“ pokret naroda njegovomu najprirodnijem obitavalištu, priznajući dakako kao jedinu mjerodavnu prizmu onu kroz koju se interesi hrvatskoga naroda nužno moraju najbolje zrealiti, a to je svakako ideja hrvatstva.² Stoga je temelj Starčevićeve pravaške ideologije i filozofijske misli upravo ideja hrvatskoga nacionalizma, sasvim u skladu s misaonim koncepcijama devetnaestostoljetne Europe,³ na kojemu će se kasnije moći graditi ostatak misaonoga zdanja pravaške filozofije i ideologije, poput vanjskopolitičkih i geopolitičkih promišljanja o položaju hrvatskoga naroda.

Cilj je ovoga rada istražiti, analizirajući ponajprije primarne povijesne izvore poput Starčevićevih saborskih govora⁴ i predavki, ulogu i pravo mjesto ideja germanstva i romanstva u pravaškoj ideologiji i filozofiji.⁵ Služeći se historijskom znanstvenom metodom, odnosno egzegezom teksta primjerenom takvim povjesničarskim vrelima iz suvremenosti i uvijek uzimajući u obzir kontekst vremena i prostora njihova nastanka u prošlosti, te komparativnom znanstvenom metodom, iz Starčevićeva sveprožimajućega i sveobuhvatnoga pojmovnog gledišta moći ćemo uspješno istražiti i njegovo promišljanje vanjskopolitičkih i geopolitičkih

² HORVAT 1989: 212.

³ O širem kontekstu nacionalizma kao ključnomu idejnom strujanju na području Europe u 19. stoljeću, u čiji misaoni tijek nedvojbeno spada i Starčevićeva pravaška misao, bez čega se ne može primjereno niti pristupiti proučavanju i istraživanju pravaške misli, vidi više u: SPENCER I WOLLMAN 2002.

⁴ „Iz analize njegova [Starčevićeva; nap. I. S.] života, rada i nauke izbija jasna činjenica, da je između njegova života i nauke vladao puni sklad, a to je dokaz, da je sve, što je govorio i učio, i sâm proživljavao, i da njegovi govori nisu bila igra riječi, trenutno raspoloženje, podražavanje instinktima gomile ili politička taktika, već unutarnje uvjerenje čovjeka, koji je svojim radom i životom pokazivao svome narodu putove za bolju budućnost. Ta istovremenost između Starčevića-čovjeka i njegovih djela izgradila je onaj dijamantski karakter, kakova ne vidimo ni u kojoj drugoj javnoj ličnosti naše novije povijesti.“ LUKAS 1997: 179.

⁵ Dakako da je istraživanje dihotomijskoga odnosa ideja romanstva i germanstva u Starčevićevoj misli daleko specifičnijega tipa od široko shvaćenoga pojma pravaštva, no takvo istraživanje ne bi ni bilo moguće da mu nisu prethodila opsežna i monumentalna istraživanja iz hrvatske historiografije o povijesti pravaštva i pravaške misli, od kojih ističemo tek: GROSS 2000; MATKOVIĆ 2001; TURKALJ 2009; BARIŠIĆ 2022. Ta su opsežna istraživanja svoj temelj pak pronašla u starijim pokušajima cjelovitoga znanstvenog zahvata u polje pravaške političke ideologije i sustava misli, primjerice: HORVAT 1989; HORVAT 1990.

zadanosti hrvatskoga položaja u Habsburškoj Monarhiji. One su oblikovane, dakako, specifičnim unutarnjim okolnostima te državno-pravne tvorbe, ali ujedno i vanjskim okolnostima povijesnih silnica poput sukobljavanja moćnih europskih imperija u devetnaestostoljetnoj Europi, što je prijetilo stabilnosti cjelokupnoga habsburškog feudalnog projekta koji je u modernim političkim postavkama sve manje mogao pronaći opravdanje za vlastiti opstanak.⁶

1. Ishodišta Starčevićevih filozofijskih i svjetonazorskih misli

Kako bismo mogli razmotriti Starčevićevu analizu vanjskopolitičkih odnosa Habsburške Monarhije, kao izraz temeljnoga dihotomijskog pojmovnog odnosa između ideja germanstva i romanstva u njegovoj misli, prvo ćemo proučiti njegov usmeni stav izrečen u brojnim saborskim govorima ili pismenim političkim tekstovima prema takvoj feudalnoj tvorevini u kojoj su Hrvati živjeli stoljećima, ponajprije s obzirom na njegovu filozofiju politike i praktička rješenja koja je pritom nudio. Naime, Starčevićeve političko-ideološke stavove glede unutarnjih odnosa u Habsburškoj Monarhiji moglo bi se nazvati, u punom smislu, uvjetno prevratničkim prema tada vladajućemu režimu i habsburškoj dinastiji jer ono što Starčević zapravo želi vraćanje je Hrvatskoj onih prava na temelju povelja, listina i ugovora koje je hrvatsko plemstvo 1527. sklopilo s Ferdinandom I. Habsburškim (1503 – 1564), a što je bilo potvrđeno Hrvatskom pragmatičkom sankcijom 1712. godine. Uzimajući taj zahtjev sâm po sebi, Starčević doista može biti promatran kao svojevrsni prevratnik za tadašnji državni sustav, no ne toliko zbog razilaženja s konzervativnijom ideologijom habsburškoga dvora ili pak liberalnijom ideologijom pojedinih vlada, poput one ugarske Kálmána Tisze (1875 – 1890) ili austrijske princa Adolfa von Auersperga (1871 – 1879), koliko zbog razilaženja s dualističkim državnim sustavom te političke zajednice, zahtijevajući u konačnici samostalnost hrvatskih povijesnih zemalja. Naime, Stranka prava, između ostaloga, dosljedno se zalagala, posve u duhu liberalnih nastojanja ondašnje građanske inteligencije, i za provođenje principa građanskih sloboda, što je obuhvaćalo zalaganje za opće pravo glasa, slobodu govora i tiska te samoupravu općina.⁷ Takva je filozofija politike, uz socijalizam, smatrana ishodištem revolucionarnih političkih praksi u kontekstu onodobnih sukobljavanja konzervativizma i liberalizma kao dviju političko-filozofijskih ideologija nastalih na ruševinama europskih feudalnih kraljevstava nakon Francuske revolucije 1789. i napoleonskih ratova početkom

⁶ Iznimno opsežnu historiografsku analizu izravnih i neizravnih uzroka i povoda Prvoga svjetskog rata, pa posljedično i raspada Austro-Ugarske Monarhije na tlu Europe, donosi se u: CLARK 2018: 63–116. Za hrvatsku historiografiju i ispravno shvaćanje političkoga i geopolitičkoga položaja hrvatskoga naroda u Monarhiji oslabljenoj unutarnjim političkim sukobima među njezinim narodima pred početak Prvoga svjetskoga rata možda je još i važnije djelo RAU-CHENSTEINER 2019: 13–43.

19. stoljeća. Ne smije se izgubiti iz vida, koliko se god opravdano naglašavalo Starčevićovo pozivanje na legitimizam i važnost hrvatskoga državnoga prava s višestoljetnom povijesnom tradicijom, da je on ipak i filozofijski učenik Jean-Jacquesa Rousseaua (1712 – 1778), Charles-Louisa de Secondata Montesquieua (1689 – 1755) i Friedricha Schillera (1759 – 1805), kao i to da je bio zagovornik načela proisteklih iz Francuske revolucije. Upravo će zbog toga, uz povijesno i državno pravo hrvatskoga naroda na samostalnost, često imati potrebu isticati i prirodno pravo naroda na ostvarivanje vlastite nacionalne slobode, utemeljeno dakako na liberalnome shvaćanju neotuđivih prava pojedinca kao takvoga.

„Ideologija Stranke prava svoje je uporište nalazila u političkoj misli Ante Starčevića koji je spajao antičke ideale o jedinstvu etike i politike s idejama Francuske revolucije i smatrao da su hrvatski nacionalni identitet i zalaganje za hrvatsku nacionalnu državnu samostalnost stvar etičkog stava svakog pojedinca. Moralna čovjek teži državnoj samostalnosti i na taj način nastoji ostvariti ideale ‘slobode, jednakosti i bratstva’. Nacionalni identitet je, prema njegovu mišljenju, utemeljen u iskonskom osjećaju slobode pojedinca koji se udružuju u političko tijelo i formiraju državu. Na taj način u Starčevićovoj pravaškoj ideologiji spajani su liberalna ideja slobodnog pojedinca i nacionalizam te učenje o socijalnoj jednakosti.“⁴⁸

Uzimajući u razmatranje, doista u punoj mjeri, konzervativni temelj njegova svjetonazora i filozofije te radikalno-liberalnu nadgradnju te misaone zgrade, otići u krajnost shvaćanja Starčevića kao sasvim revolucionarnoga političara i ideologa bilo bi potpuno neprimjereno i promašilo bi bit njegovih političkih nastojanja, kao i njegova poprilično kompleksnoga svjetonazora. Starčevića bi se, ipak, trebalo promatrati kao borca za prava, ali ponajprije legalnim sredstvima koja su hrvatskomu narodu stajala u tomu trenutku na raspolaganju, a to je, prije svega, borba i sraz riječima u dvoranama državnoga Hrvatskog sabora na temelju povijesnih i prirodnih prava hrvatskoga naroda, iako se zastupnike, uslijed ograničenoga prava glasa hrvatskoga političkog naroda, može smatrati predstavnicima i iskazivateljima političke volje hrvatske nacije tek u ponešto ograničenomu vidu.⁹ Naposljetku, i sâm je Starčević za svoje pravaštvo jednoznačno konstatirao:

„Branitelje ovoga načela, nas bi u Engleskoj, u svakoj zemlji u kojoj vlada um i poštenje, držali za toryje, za konzervativce, za muževe nadasve oprezne i spore kada se radi o znatnu mijenjanju zakona. A kod nas, znate li što neki

⁷ ŠIDAK, GROSS, KARAMAN I ŠEPIĆ 1968: 50.

⁸ CIPEK I ŠVOGER 2016: 183.

⁹ Opće pravo glasa, dakako, isključivo za muškarce, bit će konzumirano tek na izborima održanima 1907, i to samo u tzv. austrijskoj polovici Monarhije, odnosno Cislajtjaniji.

¹⁰ STARČEVIĆ 1971: 20–21.

o nama govore? Oni nas zovu prevratnicima, buntovnicima, ljudima koji hoće da sve na svijetu sruše. Mnogi tako govore jer su glupi, a mnogi zato jer su zlobni, nu jedni i drugi zato jer se čute krivi pa se boje.“¹⁰

Shodno tomu, zacrtanu su metu ipak znatno više promašili oni kojima je Starčević oličenje revolucionarnosti, a ne ponajprije legalist, legitimist, pobornik ustavno-dogovornoga uređenja svake političke zajednice i konzervativac, no dakako da je Starčevića nemoguće jednoznačno odrediti uslijed vlastitoga političkog pragmatizma, kao i konteksta vremena i prostora u kojemu je dugo godina djelovao. O bunama i prevratima sâm Starčević kazuje sljedeće:

„Od stotine bunah jedva da jedna izpadne dobro po narod, s toga ja bi rekao, da su one po narode ubitačnije, nego li po prestolja. Po mom mnenju veoma je pogibelno ono načelo, koje uči, da narod kroz bunu negubi svoja prava. Jer ako taj narod stoji, ako je svakomu prosto, hoću da rečem bez straha od zlih posledica, slobodno buniti se, ja sudim, da bi lepše bilo medju divljaci, lepše i u paklu nego li u krštenoj, u prosvetlenoj Europi. Buduć dakle taj nauk o buni pogibeljnom nespodobom, premda to načelo amo u adresu našu nespada, ja sam mnenja da narod kroz bunu pravedno gubi svoj ustav, svoja prava.“¹¹

Tek se naizgled može pričiniti da postoji neko protuslovlje koje se tiče naravi sâmoga pravaštva, ali to je zapravo temeljno metodološko pitanje u koje formalne okvire Starčevićeve sadržajne riječi smjestiti i u kojemu trenutku.¹² Ključnim metodološkim oruđem koje može pomoći pri takvom istraživanju opet se pokazuje oprezno kontekstualiziranje izrečenih misli i stavova. Sâm se Starčević doista kretao između različitih političkih rješenja i nazora o vrsti preobrazbe hrvatskoga društva, i to je činio na različitim mjestima u različitim vremenima, ali svakako ostaje na snazi temeljni uvid da je Starčević u načelu bio politički legitimist u okvirima sustava u kojemu je djelovao, ali da je ujedno iz sve snage nastojao reformirati taj sustav, pa i dokinuti ga ako bi to prilike i politička razboritost, kojoj je u cilju isključivo hrvatski nacionalni interes, dopustila.

„Vi se tužite na povrede ustava. Što se mene tiče, apsolutizam, konstitucionalizam, konzervatizam, liberalizam, ovi i ovakovi izrazi meni su prazne riječi. Kad se kakav sustav raspravlja ili uvađa, ja ga sudim po znanstvenim načelima, po povijesti, u kojoj je živio, i po čudi, pak po opstojnostima naroda kojemu je on namijenjen. A svaki opstojeći sustav, bio on kakav mu drago i bio gdje god, ja sudim po njegovu plodu, a taj se najjasnije pokazuje u moralu i blagostanju naroda. Vi gospodo! nećete tajiti, jer ste osvjedočeni

¹¹ STARČEVIĆ 1995: 46.

¹² „Naime: u različitim časovima, u različitim prigodama, u različite svrhe, Starčević različito iznosi svoj temeljni nazor o vrsti preobrazbe društva.“ LADAN 1971: 21.

kao i ja, da je taj vaš sustav ubitačan. Pod njim, za njega, napreduje naš narod u siromaštvu, u dugovima, on propada na broju, te biva dan na dan kržljiviji, a množe se zloće i zločini. Kad je tomu tako, onda gospodo, moram iskreno kazati da je taj sustav zlo, koje vi eto branite i tražite lijek protiv njegovim ranama; a ja ne samo neću braniti, nego kad bih mogao, tražio bih mu i zadao bih mu smrt, i nadam se da će mu je tko drugi zadati, a ja ću ga po mogućnosti u tom pomagati.“¹³

Sve te uvodne analize Starčevićeve pojmovne i ideološke konstrukcije poslužiti će kao neophodni okviri unutar kojih će se potražiti utemeljeni odgovori o sržnomu i dijalektičkomu antipodskom odnosu ideja germanstva i romanstva u njegovomu političkom i filozofijskom svjetonazoru, dok će u praksi, prije svega tijekom njegove analize vanjskopolitičkih i geopolitičkih okolnosti u Habsburškoj Monarhiji i Europi, konzekventan stav biti njegovo pozitivno viđenje uloge francuske nacije, s obzirom na to da je bio „poštovatelj francuske kulture, a zanimalo ga je sve što se odnosi na francuski narod“,¹⁴ kao i negativne uloge njemačke nacije, kako unutar same Monarhije, tako i izvan njezinih državno-političkih okvira. Temeljni dualizam teorijskoga i praktičkoga u Starčevićovoj filozofiji možda nigdje nije toliko jasno izražen kao u tome pitanju. Starčeviću kao filozofu teorija je imala primat nad praksom, no Starčeviću kao političaru praksa je odnijela prvenstvo pred teorijom. Često su odnosi idejnoga i praktičkoga, odnosno filozofijskoga i političkoga, u Starčevićovoj misli zapravo bili poprilično skladni te su se međusobno uvjetovali bez pretjerane dijalektičke napetosti koja bi prijetila urušavanju pravaške ideologije, no koja ipak nije sasvim iščeznula. Naime, teorija je orijentacijski i normativno vodila praksu, a praksa je pružala toliko potrebno empirijsko iskustvo njegovoj teoriji, najčešće utemeljeno na historicističkom uzimanju pouka iz prošlosti za orijentaciju u sadašnjosti i putokaz prema budućnosti.¹⁵

2. Ideja germanstva u Starčevićovoj pravaškoj ideologiji

Teorijsko-ideološko načelo, ali i političko-pragmatički cilj od kojega Starčević nije htio odstupiti, bilo je neovisna i samostalna Hrvatska koja može, ali ne mora

¹³ STARČEVIĆ 1971: 21–22.

¹⁴ GROSS 2000: 20.

¹⁵ „U Anti se Starčeviću utjelovljuju sve želje i ideali ne samo tadašnjih, već i sadašnjih i budućih naraštaja. On je ispravno vidio, da bez kontinuiteta u narodnom razvoju nema uopće naroda, i da se narodni duh najbolje očituje u povijesti, koja na neki način predstavlja biologiju svakoga naroda. Zato je i posegnuo za poviješću, kao za najjačim oslonom svoga rada, i na njoj je izradio ideju historijskoga hrvatskog državnog prava. Tako je na ideji prošlosti izrađivao zakone sadašnjosti. Ispravno je vidio, da povijest nije mrtva i da ona dalje živi u nama, te da će i naši prinosti, već sutra, pripadati prošlosti, pa da je prošlost u stvari svojstvo i sastavni dio svakoga našeg čina.“ LUKAS 1997: 177–178.

nužno, stajati pod habsburškim žezlom, pogotovo imajući u vidu antagonizam što ga je izražavao ne samo prema Austriji nego i prema dinastiji Habsburgovaca, caru Franji Josipu (1830 – 1916) i njegovim dvorskim savjetnicima koje je pogrdno imenovao „kamarilom“. Austrija je tako Starčeviću predstavljala prvorazrednoga ideološkog i političkog neprijatelja. Ona je postala simbol svega zla onoga trenutka kada je prekršila Cetingradski ugovor iz 1527. koji je pokazao kontinuitet hrvatske državnosti još od stupanja u personalnu uniju s Ugarskom 1102. preko osobe zajedničkoga vladara. Kako bi argumentirano govorio o budućnosti Hrvata, Starčević se još od *Predstavke županije riečke* iz 1861. pozivao na povijesna prava hrvatskoga naroda, inzistirao na hrvatskom državnom pravu i interpretaciji zaključaka Cetingradskoga sabora i diplome koja je za rezultat 1527. imala dolazak Habsburgovca Ferdinanda I. za hrvatskoga kralja, a ne samo za ugarskoga. Slično argumentirajući, pozivao se i na Hrvatsku pragmatičku sankciju iz 1712. koja je za njega imala osobito značajno mjesto u dokazivanju hrvatske odjelitosti od Ugarske jer u njoj Hrvatska objavljuje kako će priznati nastavak vladanja dinastije Habsburgovaca preko ženske linije nasljeđivanja, što je značilo da će dolazak Marije Terezije (1717 – 1780) na prijestolje 1740, nakon smrti njezina oca Karla VI. (1685 – 1740) ipak biti prihvaćeno u hrvatskim povijesnim zemljama, neovisno o ugarskima. Iako su Mađari tijekom 19. stoljeća neprestano smanjivali dosege hrvatske municipalne autonomije, tek su, takoreći, drugorazredni ideološki i politički protivnik kojega na sukob s Hrvatskom, prema Starčeviću shvaćanju, potiče bečki dvor okupljen oko osobe vladara. Starčević je, dakako u političko-pragmatičnomu modusu razmišljanja, računao i na savezništvo s velikim europskim silama, prije svega s Francuskom, a kasnije i s Rusijom, koje bi mogle pomoći u uspostavljanju neovisne hrvatske države, ali je prethodno potrebno provesti sveopće buđenje uspavane hrvatske nacionalne svijesti. Prema Starčeviću hiperboliziranomu viđenju, ali i konzekventnom u pogledu temeljnih postavki nacionalističke ideologije, stanje koje je u Monarhiji vladalo sredinom 19. stoljeća nije bilo nimalo povoljno za razvitak hrvatske nacije:

„Do Hrvata i Hrvatske ne ima kukavna naroda ni nesretne zemlje. Ovaj narod nije za drugo van da čim prije propadne ter da ne bude samo na neprilici sebi i drugima. Tu ne ima ljudi, ne ima značajeva: ne ima ništa osim hrđe. Gdje su tri Hrvata, tu je barem pet mnijenja i stranaka u istom predmetu i pogledu. Hrvati ludi i sebični, mijenjaju se naglije neg primorsko vrijeme. Nas nekoliko stalnih značajeva služimo ostaloj hrpi samo za smijeh. Stoga vam i trpimo. Hrvatska je prava dolina suza, pravi pakao na zemlji.“¹⁶

¹⁶ STARČEVIĆ 1971: 37.

Također, mora se imati u vidu i to da je u hrvatskome političkom životu Starčević sudjelovao više od trideset godina. U tako dugom vremenskom razdoblju, kao izrazito plodotvoran pisac i publicist, morao je nužno mijenjati pojedine nazore i poglede na političko stanje u Monarhiji, jer se burno mijenjalo i stanje u čitavoj Europi. Nekada je, doduše, znao isticati jednu stranu problematike zakrivajući drugu kako bi njegovo političko djelovanje bilo učinkovitije, no imajući pretežno u vidu svoja temeljna načela. Ipak, nesumnjivim ostaje i to da je Starčević tijekom svojega političkog djelovanja ostao konzistentan i nepromjenjiv u jednomu pitanju, a to je, prije svega, njegovo gledanje na Austriju i ideju germanstva općenito, a kojega se nikada nije eksplicitno odrekao jer je zapravo cijelo idejno zdanje njegove filozofije politike i povijesti bilo utemeljeno baš na takvomu dualističkom shvaćanju ideja germanstva i romanstva. Dobro je poznata Starčevićeva povijesna i, pokazat će se, proročka osuda Austrije kao političke tvorevine dinastije Habsburgovaca:

„Austrija je vazda jedna te ista, ona niti se mijenjala, niti se mijenja. Ja vam kažem u ime povjesnice, da se despotije ne popravljaju, nego propadaju. Za pogibelji svaki korak ove vlade zaudara po opsjeni, poslije pogibelji svaki njezin korak bije po osveti. U pogibelji ona je janje umiljato, kojim možeš sve što hoćeš; izvan pogibelji postaje iz onoga jagnjeta bijesan vukodlak, koji sreda davi sve što je pred njim, sve što može i prestaje daviti samo onda, kada opazi, da mora nekoga ostaviti, da joj robuje i da joj štibre plaća. Dok je Austrija izvan pogibelji, u njoj najteže onomu tko joj je najviše dobra učinio.“¹⁷

Iako Starčević negativno vrednuje gotovo sve što Austrija čini, njegov antagonizam spram nje nije zbog same Austrije, nego upravo zbog Hrvatske koju ona svojom apsolutističkom praksom i germanizacijskom politikom „tlači“ mimo svih pravovaljanih povijesnih ugovora između hrvatskoga plemstva i habsburškoga cara. Njegovi su antigermanski ideološki nastupi tek instrument za postizanje određenih političkih ciljeva (hrvatskih nacionalnih interesa), utemeljenih na idejnoj shemi hrvatskoga nacionalizma, što će i sâm Starčević potvrditi:

„Mi marimo za sreću i nesreću Austrije samo na koliko ona služi Hrvatskoj. Stoga mi bismo volili da stoji Austrija uz sretnu Hrvatsku, nego da Austrija propadne, bez da se Hrvatska pomogne.“¹⁸

Budući da germanstvo, u Starčevićevoj pravaškoj ideologiji i filozofiji, kvari i sprečava u razvoju duh hrvatskoga naroda, izraz čega su, naravno, u tadašnjemu političkom životu bili „mađarolci“ i „slavoserbi“, prema Nijemcima i germanstvu bio je izrazito negativan koristeći svaku javnu političku prigodu da pogrdi i ismije

¹⁷ ISTO: 15.

¹⁸ ISTO: 27.

Njemačku i germanstvo što je moguće žešće, što njegovu okretnomu razumu i britkomu jeziku nije bilo odveć teško:

„Samo glupa, potlačena i siromašna naroda hvata se švapsko barbarstvo.“¹⁹

Govoreći o Starčeviću antigermanstvu, nužno je vratiti se na prethodno spomenute pojmove, odnosno političko-jezične tvorenice – „slavoserbe“ – i njihovu podvrstu pod imenom „mađarolaca“. Starčević je pojam „slavoserba“ preuzeo od slovačkoga jezikoslovca Pavela Jozefa Šafárika (1795 – 1861) koji je sve Južne Slavene jezično proglasio naprosto „Slavosrbima“.²⁰ Prema Starčeviću, pak, koji ne ostavlja nimalo mjesta sumnjama ili opravdanjima za kasnija opaka i zlonamjerna pogrešna tumačenja njegovih političkih i filozofijskih misli, ta je riječ korijenski dvostruka. Sastoji se od latinskih riječi *servus* i *sclavus*, odnosno rob i sluga. Sâm Starčević definira ju sljedećim riječima:

„A tko su Slavoserbi? Tko pozna Austriju, taj bi morao poznati i Slavoserbe, stvorenja koja se mogu za nju zauzeti. Tko pozna Slavoserbe, taj bi morao poznati i Austriju, vladu za koju oni mogu stajati. Slavoserbi su smeće naroda, vrsta ljudi koji se prodavaju svakomu tko i po što ih hoće, i svakom kupcu daju Hrvatsku u nametak; vrsta ljudi koje će svatko, ako se ne da više, kupiti i za zdjelu krumpira; ljudi koje imati svatko bi se stidio osim Austrije i drugih hrđavih vlada; ljudi od kojih najvrstniji možda bi dobili od prave vlade da čiste lule; ljudi koji su po svojoj sužanjskoj naravi proti svemu što je dobro, slavno, veličanstveno; koji su se kao zakleli narod hrvatski zbrisati s lica zemlje, ter o tomu i rade. To su Slavoserbi, to snaga Austrije u Hrvatskoj. Dok ne bude iz naroda istrijebljena, neka Austriji bude ta pomoć, nitko joj ju ne navidi.“²¹

Prema Starčeviću, najtipičniji „slavoserbi“ hrvatski su političari poput biskupa Josipa Jurja Strossmayera,²² bana Ivana Mažuranića (1814 – 1890) ili bana Josipa Jelačića (1801 – 1859) jer su pronevjerili hrvatsku samostalnost. U „slavoserbe“

¹⁹ ISTO: 29.

²⁰ GROSS 2000: 248.

²¹ STARČEVIĆ 1971: 44.

²² Primjerice, žestoko ismijavajući pokušaje osnivanja Akademije 1867. u Zagrebu, i to još pod imenom Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Starčević je govorio kako je nerazumno raditi dobro pokrivalo za svačiju glavu, a vlastitu ostavljati nepokrivenom, što će se pokazati istinom kada Srbi osnuju Srpsku, Bugari Bugarsku, Slovenci Slovensku, a Makedonci Makedonsku akademiju znanosti i umjetnosti. Jedna od Starčevićevih karakterizacija Strossmayera i njegove ideologije jugoslavizma glasila je tom prigodom: „U hipu složim i izreku kojom da uvrijedim. Ta izreka bijaše: Ako se sabere hrpa luđaka i bezobraznika pod imenom jugoslavenskih akademika, ta hrpa neće znati ni moći ništa pametnijega učiniti, nego za svoju glavu, za svojega zaštitnika izabrati biskupa đakovačkoga, njegovu preuzvišenost gospodina Josipa Jurja Strossmayera.“ ISTO: 42.

također spadaju i „mađarolci“, ona vrsta političara koja se, prema Starčeviću, nećka između Budimpešte i Beča, odnosno Mađara i „Tiolaca“ (Nijemaca). Premda je ta stvar već poprilično jasno i sasvim dobro istražena, bitno je i ovdje napomenuti kako su „slavoserbi“ moralno-politička kategorija diskreditacije, a nipošto nacionalna ili rasna kategorija eliminacije, kako se to Starčeviću često pokušavalo kasnije, prije svega pod vidom iskustava sraza totalitarizama u 20. stoljeću, nametnuti.²³ Upravo zato Starčević takvu vrstu „slavoserbskih“ političara može pronaći u svima narodima, a ne samo u hrvatskomu.

Koliko je ideološka teorija uvjetovala Starčevićeve političke stavove, možda je ponajbolje vidljivo baš na prijelomnom događaju ulaska povijesnih zemalja poput Bosne i Hercegovine, odnosno bosanskih i hercegovačkih Hrvata, u sastav Austro-Ugarske Monarhije, što je dakako probudilo nadu u pripojenje tih pokrajina Trojednoj Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. Njegov će negativni stav prema austrougarskome zauzimanju Bosne i Hercegovine 1878. u bitnomu smislu ipak biti oblikovan i na temelju spoznaja o negativnome položaju hrvatskoga naroda u germanski i ugarski dominiranoj političkoj zajednici poput Austro-Ugarske, iako je Bosnu i Hercegovinu smatrao jednom od najnesretnijih zemalja tadašnjega Osmanskog Carstva. Prema Starčeviću, hrvatski je narod u BiH, dotad sačuvan od opasnosti germanizacijskih politika, nakon austrougarskoga zauzimanja morao zasigurno pasti u opasnost gubljenja čistoće svoje kulture, autentičnosti i samostalnosti. Bez ikakvoga krznanja, više zanesen vlastitim ideološkim postavkama nego stvarnom povijesno-političkom prosudbom, iznosio je pozitivne dojmove o načelnome karakteru osmanske vladavine, pogotovo imajući u vidu njegovo već ionako normirano antigermanstvo. Time je ujedno postao jedan od prvih hrvatskih intelektualaca što se suprotstavljao pretjeranom ocrnjivanju državnoga sustava na području Osmanskoga Carstva, koje je često bilo nekritički i neracionalno izražavano. Ističući svoje poštovanje prema islamskome tradicionalnom načinu življenja, Starčević je kao liberal bio i pobornik vjerske ravnopravnosti kako bi se izbjegli nepotrebni unutarnji sukobi u hrvatskomu nacionalnom korpusu.²⁴ Starčević je svoju zabrinutost zbog austrougarskoga zauzimanja Bosne i Hercegovine uobičajeno iskazao jasnim i nedvosmislenim riječima:

„U Bosni živi strana našega najčišćega, najnepokvarenijega naroda, koji lakše može biti bez nas, negoli mi bez njega. Za nas je njegov život zna-

²³ „Sâm Starčević nije pod pojmom slavoserb nikada razumijevao Srbe, ni Slavene, ni bilo koji drugi narod. Riječ ‘slavoserb’ kod njega uopće ne označava nacionalnu pripadnost, nego političku kategoriju: slavoserbi su režimlje, sluge tuđinskih, protivnarodnih vlada, dvostruki robovi (sclavi i servi) Beča i Pešte.“ BOGDANOV 1951: 10–11.

²⁴ Starčevićev sukob sa Strossmayerom i katoličkim svećenstvom nemalo je bio uvjetovan i Starčevićevim liberalnim shvaćanjem uloge religije u političkomu životu moderne nacije. O tome vidi više u: TURKALJ 2023: 317–357.

menitiji negoli pariških proletera i njemačkih mudraca; njegovo je naravno stanje za nas korisnije i potrebitije negoli zapadna civilizacija koja smućuje pamet, truje srce i ubija nam život.“²⁵

Starčević pronalazi i sličnosti u kolonijalnim politikama dvaju imperija – habsburškoga i osmanskoga. Naime, bojao se, što će se pokazati sasvim opravdanim, da će se u Bosnu i Hercegovinu, kao što se to već radilo na tlu Banske Hrvatske, dovoditi strani upravljajući činovnički sloj, no čak je i na tome mjestu gradirao i hijerarhizirao opasnosti od germanstva i osmanstva:

„U Muhamedovci Bošnjaci gledaju te došlance onako, kako Hrvati njemačke klateže i otrovnjake u svojoj domovini. U tomu je razlika, da Turci imaju pravo u Bosni gospodovati, a Nijemci ne imaju pravo ni boga moliti u Hrvatskoj. Druga je razlika, da Turci u Bosni nisu barbari ni tlačitelji kakovi su Nijemci u Hrvatskoj. Treća je, najsretnija razlika, da Muhamedovci Bosne ne imaju u sebi izdajice, a mi imamo izdajice Slavoserbe.“²⁶

Glede njegova antigermanstva, što svakako nije bio puki sentiment, nego dobro utemeljena racionalna postavka, Starčević nije bio usamljena ili izdvojena pojava toga doba u hrvatskomu političkom životu. Naime, njegovo je mišljenje, možda još i radikalnije, dijelio Eugen Kvaternik (1825 – 1871) koji je već u devetostoljetnomu sukobu Hrvata i Franaka uvidio određenu povijesnu ulogu koju su Hrvati odigrali oduprijevši se franačkim pritiscima, dok su mu istovremeno ondašnji Francuzi pripadnici „najslavnijega i najnaprednijega“ europskoga naroda.²⁷ U prethodno spomenutom sasvim jasno možemo vidjeti i začetke svojevrsnoga kulta hrvatskoga kneza Ljudevita Posavskoga naspram tobože izdajničke profranačke politike kneza Borne, no pravaškomu, svakako bitno jednostranomu, vrednovanju hrvatske povijesti možemo naravno zahvaliti i druge kultove heroja u nacionalnome panteonu (primjerice, istinsko žrtvovanje Petra Zrinskoga i Frana Krste Frankopana 1671. u Bečkomu Novom Mjestu naspram tobože sluganskoga žrtvovanja Nikole Šubića Zrinskoga u Sigetu 1566. godine).²⁸ Promatrajući hrvatsku povijest kroz prizmu antigermanstva, Starčević i sâm potvrđuje hipotezu o temeljnom dualizmu u korijenima njegove pravaške ideologije:

„Dok sam i ja tudje glave mislio, smatrao sam toga čoveka [Nikolu Šubića Zrinskoga; nap. I. S.] hervatskim Leonidom; ali je razlika očita: Leonida pade, branec svoju domovinu, a taj Zrinski pogibe, branec neprijatelje svoje domovine. [...] Nu ako su Magjari zadovoljni, što ih je Nikola Zrinski

²⁵ STARČEVIĆ 1971: 28.

²⁶ ISTO: 215.

²⁷ GROSS 2000: 66.

²⁸ ISTO: 310.

branio od Turčina za Austriju; ako su Magjari zadovoljni sa svojom 340-godišnjom prošlosti u Austriji; ako su Magjari zadovoljni s budućnošću, koju im je Austria pripravila; ako scene, da su sretni od Bulgarah, da nereknem Rumunjah; ako je Magjarom to sve po čudi, prosto im bilo to svetkovanje. Nego za Hervate neima razloga svetkovati uspomenu toga čoveka, osim onih Hervatah, koji nalaze u njem svoje ogledalo, čoveka, kojega je Hrvatska rodila i obogatila, a on ju je zato tudjincem žertvovao.“²⁹

Na tomu primjeru donošenja povijesne prosudbe kroz ideološku prizmu moguće je vidjeti i nezanemarivu, možda čak i ključnu razliku između Starčevića i Kvaternika, koja se očitovala u primjeni takve ideologizirane povijesne sheme na vođenje i orijentiranje u okvirima svakodnevne politike. Upravo će ta drastična razlika jednoga gurnuti u nastavak političke borbe za hrvatske nacionalne interese legitimnim sredstvima u okvirima ondašnjega parlamentarnog života, a drugoga prema revolucionarnoj borbi i tragičnome kraju.³⁰

„Svoju mržnju protiv Nijemaca, izazvan iskustvom s austrijskim neoapsolutizmom, Kvaternik je u punoj mjeri prenio na pretke tih ‘krštenih barbara’.“³¹

Ponajprije dosljedan radikalnomu političkom liberalizmu (istovremena sinteza demokracije i liberalizma, što je sasvim netipično za konzervativni tip liberalizma),³² Starčević je odbacivao Kvaternikovu gotovo religiozno-mističnu tezu o postojanju povijesne misije hrvatskoga naroda i vodstvu božanske Providnosti prilikom njezina ispunjenja. Shodno tomu, nije nimalo podržavao opstojeću Kvaternikovu revolucionarnu crtu koja će rezultirati tragičnom epizodom Rakovičke bune 1871, od čega se Stranka prava ne će sasvim oporaviti sve do kraja 1870-ih godina. Za razliku od Starčevića, Kvaternik je daleko više vremena proveo u europskim zemljama, upijajući revolucionarne pothvate diljem Europe (osobito Garibaldijeve uspjehe), što nije značajno pomoglo u praktičnomu smislu, s obzirom na katastrofične posljedice krvavoga gušenja Rakovičke bune po pravaštvo. Horvat će donijeti korektnu ocjenu Kvaternikova političkoga djelovanja:

„Na svojim lutanjima, tražeći saveznika koji će mu pomoći osloboditi Hrvatsku, on, neznatni zagrebački odvjetnik, nastoji uspostaviti veze i s apsolutističkom carskom Rusijom i s bonapartističkom Francuskom, i s talijanskim i mađarskim i poljskim revolucionarcima. [...] Vjeruje da će pomoć doći izvana. Kvaternik je uz Starčevića u sedmom desetljeću prošloga [devetnaestoga; nap. I. S.] stoljeća jedini hrvatski političar koji

²⁹ STARČEVIĆ 1995: 72–73.

³⁰ O sličnostima i razlikama Starčevićeve i Kvaternikove misli vidi više u: GROSS 1972: 25–46.

³¹ GROSS 2000: 74.

³² ISTO: 30.

sistematski prati stranu štampu, evropsku politiku, osjećajući povezanost hrvatske politike s političkim mijenama u Evropi.³³

Ostaje naposljetku tek za primijetiti kako je Starčević bio u pravu kada je praksu ultimativno razborito podredio teoriji, odnosno pragmatičnu stranačku politiku pravaškoj ideologiji i filozofiji. U prevrtljivim odnosima ondašnje politike Starčević je svoje uvide gradio na tek prividnomu protuslovlju iz kojega zapravo progovara temeljna misao njegove ideologije pravaštva: Hrvatska kao samostalna i neovisna monarhija ujedinjenih povijesnih hrvatskih zemalja na osnovi povijesno-državnoga i prirodnoga prava hrvatske nacije. Taj je teorijski zaključak proizišao konzekventno iz ideologije i filozofije, a na politici je ostalo u praksi realizirati taj cilj.

„U tom odnošaju podložništva naprama Madžaru i naprama Austriji, raditi za Madžara znamenuje raditi protiv Hrvatskoj; raditi proti Madžara znamenuje raditi za Austriju i time proti Hrvatskoj [...] Ja neću raditi ni za Madžara ni proti Madžara, ni za Austriju ni proti Austrije, nego za Hrvatsku. Neka bude Madžar sretan u Madžarskoj; neka bude Austrija sretna kod svoje kuće, nu nadasve neka bude Hrvat sretan u Hrvatskoj.“³⁴

Iako je njezin bitni sadržaj sistematiziran već tijekom 1850-ih,³⁵ za pravašku se ideologiju ključnim trenutkom u stvaranju formalnoga stranačkog organizacijskog okvira pokazalo sazivanje Hrvatskoga sabora 1861. uslijed naznaka odustajanja od političkoga sustava neoapsolutizma. Starčević je tada za Hrvatski sabor napisao *Predstavku županije riečke*. Važno je istaknuti kako je taj tekst pisan u duhu događaja koji su se zbivali na prostoru cjelokupne Habsburške Monarhije nakon što je 1859. doživjela poraz u ratu protiv Francuske te Kraljevine Sardinije i Pijemonta. Na pravaše je taj poraz djelovao iznimno pozitivno jer je na unutarnjemu planu veoma oslabio dinastiju i režim uslijed vanjskih udaraca koji su primorali Monarhiju na priznanje gubitka Lombardije, a kasnije i Venecije, u nezaustavljivome procesu integracije talijanske nacije.³⁶ Takvi izvanjski geopolitički potresi otvarali su prostor unutarnjopolitičkim zahtjevima hrvatskoga naroda za rekonstituiranjem i reorganizacijom cjelokupne državne tvorevine. Starčević, pod sjenom tih značajnih previranja, drži i slavni govor 26. lipnja 1861. u kojemu detaljno razlaže svoje viđenje položaja Hrvatske u Monarhiji, pozivajući se prije svega na već spomenuto habsburško iznevjeravanje pravovaljanoga ugovornog odnosa između vladajuće dinastije i Kraljevine Hrvatske. Tada će Starčević, na

³³ HORVAT 1989: 200.

³⁴ STARČEVIĆ 1971: 74.

³⁵ GROSS 2000: 38–60.

³⁶ STARČEVIĆ 1893–1894: 3–9.

osnovi vlastitoga poznavanja povijesti i uvida u idejna strujanja svojega doba, uputiti upozorenje Austriji:

„Neka nam se Austria ruga, i pravo je, jer dok neima životinje, koju ćeš budi samo triput pedepsati, a nijednom nenadariti, narod hrvatski žrtvova se trista godina za Austriu, pa za sve svoje žrtve ovaj narod dobi od Austrie glupost, sužanjstvo, siromaštvo; narod hrvatski učini Austria za svu njegovu vernost, za sve njegovo požertvovanje, ruglom narodah. [...] Narod hrvatski veruje, bez da mu itko kaže, da je providnost njemu, koji je tristagodišnje sužanjstvo Austrie preživio, njemu koji se je u duhu keršćanskom za druge vazda žrtvovao, lepu budućnost odredila; narod hrvatski veruje, da tu budućnost, to poslanstvo, nebude odkaživati Austria, nego Bog i Hervati!“³⁷

U to vrijeme izišao je i prijedlog Narodno-ustavne stranke (unionista) da se, zbog straha od novoga apsolutizma Austrije, treba što prije združiti s Mađarima kako bi zajedničkim snagama složno odbacili takav potencijalni jaram. Starčeviću je pak bilo posve jasno da se Austrija ne boji nužno ni Mađara ni Hrvata jer, navodeći primjere iz povijesti, uviđa kako je austrijski apsolutizam nestajao isključivo zbog međunarodnih i geopolitičkih okolnosti, kao i zbog straha od drugih europskih velesila. Naime, prema Starčeviću, apsolutizam cara Leopolda I (1640 – 1705) nikada ne bi propao da nije bilo Rata za španjolsko nasljeđe (1701 – 1714), apsolutizam cara Josipa II (1741 – 1790) prekinula je Francuska revolucija 1789, car Franjo I (1768 – 1835) nikada ne bi sazvaio sabore da nije bilo Srpanjske revolucije u Francuskoj 1830, Ugarska nikada ne bi dobila Travanjski ustav 1848. bez ustanka u Francuskoj, odnosno Proljeća naroda u Europi općenito, a bez austrijskoga poraza u bitkama kod Magente i Solferina 1859. ne bi bilo novoga sazivanja ni Hrvatskoga, pa ni Ugarskoga sabora.³⁸

Iako je Starčevićev animozitet prema Austriji dosta jak, nije nimalo slijep prema političkim prilikama u državi i smatrao je da je moguće čak i s njom takvom sklopiti svojevrzni kompromis i urediti odnose s carem Franjom Josipom. Starčević nije bio izričiti neprijatelj dinastije Habsburg, pa čak ni Austrije kao takve, nego snažan zagovaratelj potrebe za njezinom reformom uslijed koje bi hrvatski narod mogao povratiti svoju potiskivanu suverenost i državnost. Takvu ocjenu potvrđuje i Starčević kada tvrdi:

„Ja, gospodo, neimam uzrok smert si želiti, nu nedao mi Bog dotle živeti, dok mi tko nedokaže da je Austria ikada, ijednom narodu, isto dala s dobra, i da mu je ono što joj je nužda otela, duglje uzderžala nego-li je nužda trajala. Nu, gospodo, mi znamo da je Austriu Evropa uredila u Italiji, pa bi to isto

³⁷ STARČEVIĆ 1995: 16.

³⁸ ISTO: 23–24.

moglo biti i kod ovoga našeg pitanja; mi znamo da ima bivših vladarah koji bi danas nekadašnjim svojim narodom deset putah onoliko dali, koliko su oni narodi od njih zahtevali dan prije nego-li su se prestolja onih vladarah srušila; to, gospodo, sve mi znamo; a Austria zna da je od onoga stanja u komu narod prosi, zahteva, do onoga stanja u komu narod neprima milostinju nego si sam daje, ne korak nego samo stopa; Austria zna, da su nastala vremena u kojih je narodom do prestoljah samo toliko stalo, koliko prestolja pokazuju da im stoji do pravah narodah, i da narodi na poziv prestolja onako odgovaraju, kako se prestolja odzivlju na poziv narodah. U tomu znanju našem i Austrie, te u ozbiljnosti današnjih okolnostih ja nalazim jamstvo da će Austria ali ovaj naš zahtev, ali svoju propast potvrditi.³⁹

Nadalje, kolikogod Starčević bio antigermanski nastrojen, nije bio ni protiv nekakvoga oblika suradnje s drugom moćnom germanskom državom – Pruskom. Takvu mogućnost Starčeviću je ponudila povijest, iz koje je i inače često crpio znanje za oblikovanje smjernica vlastitomu političkom djelovanju. To se najbolje može iščitati iz njegova navođenja primjera vjernosti dinastije Hohenzollern neuchâteljskomu kantonu u Švicarskoj, prigodom čega su potpisana jamstva koja Pruska nikada nije prestala poštovati, pa čak i onda kada se Neuchâtel nakon desetak godina odlučio ponovno odvojiti od nje. Ono što je Pruska pokazala, a s druge strane Habsburgovci nisu, ukazuje na svetost poštovanja nepovredivih ugovornih prava i obveza.⁴⁰ Drugom je prilikom na kritiku da ne bi htio pregovarati uopće ni s jednom europskom ili svjetskom vladom Starčević odgovorio da bi rado pregovarao s Rusijom, Pruskom, Francuskom ili Turskom jer one, za razliku od Austrije, ne sklapaju ugovore s drugim državama isključivo zato da bi ih pogazili već sljedećega trenutka te tako oskvrnuli i vjeru i Boga.⁴¹ Starčevićovo inzistiranje na poštovanju ugovora odraz je njegove bliskosti s filozofijsko-političkom teorijom društvenoga ugovora Jean-Jacquesa Rousseaua.⁴² Veliku će ulogu u njegovu filozofijskom izgrađivanju imati i francuski enciklopedisti, ali poglavito i odjek antičkoga Aristotelova nauka o čovjeku kao ζῷον πολιτικόν, što će Starčević prevoditi kao „druževno živinče“.⁴³ Time je Starčević ostao nadasve vjeran antičkim korijenima filozofije, pa stoga nije ni mogao sasvim prihvatiti novovjekovnu teoriju o prirodnomu pravu čovjeka, onako kako je svoj iskaz

³⁹ ISTO: 29–30.

⁴⁰ ISTO: 64–65.

⁴¹ GROSS 2000: 193.

⁴² Da je Rousseau izvršio presudan filozofijski utjecaj na Starčevića, neupitna je činjenica, osobito svojom filozofijom politike (teorija društvenoga ugovora), ali i inzistiranjem na prirodnomu pravu svakoga čovjeka na ozbiljenje vlastite slobode, u čemu je Starčević vidio i uvjet mogućnosti ostvarenja slobode čitavoga jednoga naroda. O širem kontekstu Rousseauova utjecaja na Starčevićevu misao vidi više u: BARIŠIĆ 2018: 333–372.

⁴³ HORVAT 1990: 186.

pronašla u francuskoj Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina 1789. godine.⁴⁴ To će najviše do izražaja doći upravo u tumačenju njegove glasovite krilatice „slavoserbi“.

„Aristotelovoj politici služi temeljem načelo, koje kaže, da ima ljudi od narave sužanja. Na to se razcvili plemeniti Rousseau i udari na Aristotela, kao da je Aristotel pomiešao pojme, uzroke i učine. Ljudi su, kaže Rousseau, od narave svi jednaki. Nego, tko se rodi, odgoji, živi u sužanjstvu, taj postane sužnjem, izrodom čovječanstva. Tako dakle čovjek bi postajao, a ne bi se radjao sužnjem, sužanjstvo bi bila majka, uzrok sužnjem, a ne sužnji sužanjstvu. Da bude Rousseau poznavao slavosrbe, on bi bez dvojbe pristao uz Aristotela. U istinu, sužanjstvo ponižuje čovjeka, ubija mu najplemenitije vlastitosti, čini ga skotom. Ali tomu zlu ne može se nikako priučiti narava ljudska. Pravi čovjek podnosi sužanjstvo dok mora; nu dok mu se pruži prilika, on je proti njemu, za slobodu. Trebamo li mi Hrvati dokaz za razliku medju sužnjem i medju čovjekom sužanjnske naravi? Za imati taj dokaz, pogledajmo makar samo sabor god. 1861.“⁴⁵

Starčević je, sasvim u skladu sa svojom ideologijom i političkim promislama, bio veoma zabrinut geopolitičkom europskom strukturom i međunarodno-pravnim poretком nakon uspostave Njemačkoga Carstva u srcu Europe 1871, poglavito s obzirom na to da je većinu nada u poboljšavanje položaja Hrvatske vidio upravo u francuskomu caru Napoleonu III (1808 – 1873), koji je u to vrijeme nastojao biti glavnim arbitrom međunarodnih prilika u Europi, a nakon poraza od pruskoga/njemačkoga kancelara, grofa Otta von Bismarcka (1815 – 1898), postao je tek svrgnuti monarh. Kako je Starčević pravaškim očima vidio kratkotrajni rat i katastrofu koja je snašla Francuze u bitci kod Sedana 1870. dovoljno govore njegove riječi iz kojih se može donekle iščitati primat ideološko-svjetonazorske pozicije pred realnom i trezvenom ocjenom stanja, ponajprije zbog vidljivoga nastojanja da se njegov okret primarno prema Rusiji pokaže tek kratkotrajnim ustupkom geopolitičkim nužnostima. No upravo je takva ocjena povijesnih prilika sukoba Francuza i Nijemaca sasvim karakteristična i simptomatična za cjelokupnu Starčevićevu pravašku ideologiju i filozofiju, od teorijskih načela do pragmatičnih djelovanja:

„Povijesnička, kroz 2000 godina, utvrđena hrđa Nijemaca ne briše se ratom, u kojemu gdje najmanje vojevaše četiri oružana, sita i opravljena, proti jednom goloruku, gladnu i голу. Takovim ratom i mirom ne diže se slava ni ponos, nego se pokazuje nezahvalnost naroda njemačkoga naprama narodu francuskomu, svojemu dobročinitelju i zaštitniku kroz vijekove.

⁴⁴ GROSS 2000: 18.

⁴⁵ BARIŠIĆ 1997: 138–139.

Nezahvalnost je gora i ružnija od uvrede; ovu bo je moći drugda slaboci, onu nije nikada nego samo zloci, pripisati.⁴⁴⁶

3. Položaj ideje romanstva i Francuske u Starčevićевой misli

Drugi presudan pol istraživanoga temeljnog dualizma Starčevićeva političko-ideološkoga misaonog sustava, uz antigermanstvo, bilo je proromanstvo, koje se iskazivalo na jednako toliko načina kao i ono prvo, a možda ponajbolje ishodište možemo pronaći upravo u Starčevićevu vrednovanju ideja i načela iznjedrenih u Francuskoj revoluciji. Naime, prema njegovu nauku, pojam slobode i slobodnoga naroda stvar je duha, a ne tek puke političke prakse, stoga se toliko često i pozivao na temeljnu ideju slobode, ponajprije onako kako je ona progovorila kroz Francusku revoluciju, ali i duh francuskoga naroda općenito. Ishodište Starčevićeve političke filozofije počiva bez sumnje upravo na načelima Francuske revolucije, ali i na državi kao onomu istinskom mjestu nacionalne zajednice slobodnoga i suverenoga naroda koji kroz takvu slobodu samoga sebe uspostavlja. Mirjana Gross (1922 – 2012) upravo u tomu pravaškom cilju uspostavljanja neovisne hrvatske države vidi ujedno i njihov nazor na samu stvar. Naime, to je *conditio sine qua non* političkoga i povijesnoga opstanka hrvatskoga naroda, odnosno vrhovni i primarni cilj kojemu se moraju podrediti sekundarni ciljevi, kao i cjelokupni politički instrumentarij dostupan politici:

„Stoga su i Starčević i Kvaternik vidjeli u naciji-osobi i naciji državi, jedini legitimni oblik političke organizacije, izvor svake zakonitosti i etike. [...] Država je morala biti podloga opstojnosti nacije kao izvora kulture, gospodarskih dobara i kreativne energije uopće. Starčević i Kvaternik slijedili su doktrine Francuske revolucije o nacionalnoj državi koja nastaje privolom i sudjelovanjem naroda. Prirodno pravo svake nacije da stvori svoju državu, kao bitni sastavni dio romantičke nacionalne ideologije, bilo je važan aspekt pravaškog razmišljanja u pozadini historijskog državnog prava hrvatskog naroda.⁴⁴⁷

Francuska je, stoga, jedna od rijetkih europskih velesila na koje je Starčević gledao s izrazitim simpatijama i naklonošću. Pogotovo je ta tvrdnja istinita kada se govori o revolucionarnoj, ali postjakobinskoj Francuskoj, pa i o Drugomu Francuskom Carstvu (1852 – 1870) pod žezlom Napoleona III, dok za Treću Francusku Republiku (1870 – 1940) nije imao nimalo razumijevanja te je izrazito žestoko kritizirao sve nepravilnosti i manjkavosti političkih poteza francuskih

⁴⁶ STARČEVIĆ 1971: 236–237.

⁴⁷ GROSS 1973: 5.

republikanaca.⁴⁸ S obzirom na njezin katastrofalni, nenadani i brzi krah pod udarcima moćnoga njemačkog vojnog stroja tijekom vihora Drugoga svjetskog rata, postaju nam razumljivija Starčevićeva upozoravanja na pogrešne temelje takvoga republikanizma, u čemu se ogleda još jedan od brojnih primjera Starčevićeva iznimno prodornoga povijesnog instinkta i proročke intuicije glede povijesnih događaja. Nasuprot takvoj izopačenoj vrsti republikanizma, Starčević kao uzor političko-pravnoga i upravno-administrativnoga rješenja postavlja francusko ustavno rješenje iz 1791. koje je oblikovalo racionalnu podlogu za francusku političku zajednicu na načelima ustavne monarhije.⁴⁹

Kao radikalnu i suštinsku opreku svemu negativnom što je njemačko, Starčević suprotstavlja francusku kulturu koja mu se čini superiornijom. Ide dotle da bi – anegdotalno, no ipak iznimno indikativno – u skladu sa svojom pravaškom ideologijom, htio zabraniti pivo kao njemačko piće, a promovirati ispijanje vina tako blisko povezano s francuskom kulturom svakodnevice. Naizgled se može činiti nesukladnim i nesročnim zastupanje primata francuske kulture nad njemačkom, uz istodobni prijezir prema bilo kakvim pokušajima reformi u vrijeme banovanja Ivana Mažuranića (1873 – 1880)⁵⁰ ili kulturno-političkim nastojanjima đakovačkoga biskupa Josipa Jurja Strossmayera. Ipak, razlog tomu je Starčevićovo inzistiranje na prvenstvu principa državnoga prava i samostalne nacionalne države pred pukim reformatorskim pokušajima koji loše stanje samo održavaju i time produžavaju agoniju hrvatskoga naroda.⁵¹ Pragmatični politički minimalizam za Starčevića je više nalikovao pukoj kapitulaciji, pogotovo uspoređujući ga s vlastitim idealističkim maksimalističkim zahtjevima. Budući da je Starčević prije svega politički ideolog, a ne praktični političar, svako pozivanje na politiku „malih koraka“ ili kompromise bilo mu je strano, iako ni takva ocjena ne pogađa sasvim narav Starčevićeve misli koja je usmjerena na teorijsku i idejnu principijelnost, a u području prakse i politike ipak na prilagođavanje i fleksibilnost.

⁴⁸ Govoreći o brojnim nesuvislostima vladavine francuskih republikanaca u spomenutoj Trećoj Republici, Starčević na kraju donosi i zaključak: „Da te razloge ne bi bila sama republikanska vlada uložila, dala tiskati i javno proglasila, nitko ne bi mogao vjerovati, da su ti republikanci takav, pravo govoreći, nakot. Njima je sve samo novac, samo osebna korist; a narod, a domovina, a čast i sreća Francuske, a čovječanstvo, to su im stvari posve nepoznane, prazne riječi, opsjene. Već Guizot jadikova, da se Francuzi opsjenjivaju riječju ‘demokracija’. Na toj riječi jašu francuski republikanci; a neće da znadu, da nikada nije bilo i da ne može biti demokratske republike, nego da to može biti samo monarhija.“ STARČEVIĆ 1971: 357.

⁴⁹ GROSS 2000: 25–26.

⁵⁰ Temeljna razlika između Starčevića i Mažuranića, unatoč njihovim brojnim životopisnim sličnostima, zapravo se očituje kao razlika između filozofijskih svjetonazora idealizma i realizma, odnosno teorijske principijelnosti i praktično-političke pragmatičnosti. O tome vidi više u: BARIŠIĆ 2017: 437–472.

⁵¹ ŠIDAK, GROSS, KARAMAN I ŠEPIĆ 1968: 101.

Hiperbolizirano izražavanje o političkim pitanjima bila je Starčevićeva metoda političke i ideološke borbe, pa stoga i naše dosadašnje istraživanje temeljnoga dualizma u njegovu svjetonazoru putem analiziranja njegovih govora i tekstova, upravo mora polaziti od uvida u nužnost opreza prilikom toga. Primjerice, tijekom jedne od uobičajenih lauda Francuskoj, povodom rasprave o statusu njemačkoga jezika u hrvatskim zemljama, Starčević je izrekao sljedeće začudne riječi:

„Kod nas Hervatah je reč, da kad se cervi u rotkvu zgrizu, misle, da na svetu sladje stvari neima. Da je meni stalo do ovoga jezika, kao što onoj gospodi, koja ga preporučuju, i ja bi ga preporučivao; ali ja sam proti tomu jeziku, kako u gimnaziji, tako i na realkah. Neću nabrajati razloge, što ih je g. kanonik Ilijašević spomenuo, nego ja bi samo rado, da mi preč. g. kanonik pokaže jednog izverstnog pisca, koj nezna francuski, talianski, englezki ili jedan od izobraženih jezika. Ako to stoji, onda nema dvojbe, da se i sami Nemci od prosvete stranih naroda uče; a po mom mnenju ja bi se volio vode napiti iz vrela, nego iz lokve. Što se nemačkog jezika tiče, smatram, da s njega neposredno tražiti znanost, da bi jako štura bila ta znanost. Ako hoćemo, uvedimo francezki jezik, ili pako talianski, s kojim obći celi prosvetljeni svet sa iztokom; a nemački jezik neka uči onaj, kojemu je od nužde, ili koji misli, da će imati od njega korist.“⁵²

U prilog našoj početnoj hipotezi o radikalnoj dihotomiji ideja romanstva i germanstva u Starčevićевой pravaškoj misaonoj konstrukciji, odnosno o povoljnomu Starčevićevu gledanju na duh francuskoga naroda, može poslužiti i njegov načelni stav da je Francuska, u apsolutnoj suprotnosti spram Austrije, država koja dostojno drži do svojih ugovora. Starčević, primjerice, navodi povijesni slučaj države Andore u Pirenejima, koja je 1814. stekla neovisnost o Francuskoj, no svejedno s njom zadržala i značajne veze. Prema Starčeviću, Francuska nikada nije pokušavala narušiti te odnose, nego ih je, dapače, uvijek nastojala poštovati zbog svetosti i nepovredivosti principa ugovora. Kao da to nije dosta, Starčević je isticao i hvaljevrijedna nastojanja Francuske da Andoru obrani od ekspanzionističkih nasrtaja susjedne joj Španjolske.⁵³ Prema Starčevićевой metodi promatranja prakse kroz prizmu ideologije, Francuska ipak nije toliko značajno, a pogotovo ne katastrofalno oslabljena porazom u Francusko-pruskomu ratu 1870 – 1871. Njemačka se time navodno nije previše pomogla, a Francuska nije značajno potisnuta, nego, štoviše, sada razjarena nastoji povratiti ono što je ionako oduvijek bilo njezino. Prema Starčevićevim predviđanjima, Francuska će otada nastojati opet postići prvo mjesto među europskim velesilama, ali i zauzeti cjelokupno Porajnje, čije je gotovo cjelokupno stanovništvo mahom profrancuski orijentirano. Zanema-

⁵² STARČEVIĆ 1995: 48–49.

⁵³ ISTO: 65.

rujući taj posljednji detalj o profrancuski orijentiranomu stanovništvu Porajnja, a imajući u vidu završetak Prvoga svjetskoga rata 1918, oduzimanje Njemačkoj područja pokrajine Alsace-Lorraine i prisilno nametnutu demilitarizaciju njemačkoga teritorija Porajnja prema Versailleskomu ugovoru iz 1919, to se pokazalo još jednim od Starčevićevih proročanskih upozorenja stečenih i oblikovanih na osnovi povijesnih iskustava i filozofijskih uvida u narav čovjeka kao političkoga bića. Starčević je samouvjereno proklamirao:

„Ista Badenska, ista Hesija zadojena je francuštinom tako, da sve što je prosvijetljeno, stidi se biti Nijemac i sutra će rađe k Francuzima nego k Nijemcima. Tamo su za Nijemce samo glupa hrpa, hrđavi beamteri, plaćeni črčkari, samo ljudi koji ne znadu i ne čute ništa plemenita, ništa veličanstvena, samo ljudi koji ne mogu nikakvoj vladi pomoći, i svakoj će se vladi prilagoditi. Ti življi, i ponešto fanatičnih protestanata, to je na Rajni sve što je za švapštinu.“⁵⁴

Nakon francuskoga poraza u ratu s Pruskom i posljedičnoga uspostavljanja ujedinjenoga Njemačkog Carstva, Starčević čini zaokret u gledanju na političko-državnu kartu Europe. Naime, okreće se prema Ruskomu Carstvu, što je svakako odraz i njegova realizma uslijed slabljenja vjere u potencijalnu ulogu koju Francuska, kao prvorazredni geopolitički protivnik Austro-Ugarske Monarhije, može odigrati u poboljšavanju političkoga položaja hrvatskoga naroda, barem u dogledno vrijeme. Rusiju Starčević prihvaća tek kao geopolitičku nužnost, nastojeći iskoristiti njezinu moć za hrvatske nacionalne ciljeve, što je primjer relativno skladnoga pomirenja između teorijskih načela i povijesne stvarnosti u pravaškoj ideologiji. Naime, Rusiju je smatrao pozitivnim primjerom države iz praktičnih razloga, iako teorijski, kao pobornik mnogih liberalnih zahtjeva i načela, ima velike zamjerke spram ruskoga feudalnog samodržavlja. Kao hrvatski nacionalist, ujedno je i veliki protivnik slavenofilskih koncepcija koje je Rusija radi svojih geopolitičkih imperijalnih interesa širila među malim slavenskim narodima. S druge pak strane, Starčević je hvalio i plemenitost naravi ruskoga naroda, kao i razumne poteze ruskih careva, poput donošenja modernistički orijentiranoga dekreta cara Aleksandra II (1818 – 1881) o ukidanju kmetstva iz 1861. godine. Starčević je racionalno zaključio da je Rusija ta koja svoje geopolitičke interese na području jugoistočne Europe može najbolje ostvariti upravo suprotstavljanjem Austro-Ugarskoj Monarhiji, ali i novouspostavljenomu Njemačkom Carstvu u Srednjoj Europi. Upravo će suprotstavljenost tih blokova dovesti do Prvoga svjetskog rata. Prema briljantnim Starčevićevim geopolitičkim uvidima i proročanskim predviđanjima, Hrvatska može postati zanimljiva ruskoj geopolitici pružanjem mogućnosti dolaska ruskoj trgovini na područje Dunava, Jadranskoga i Sredozemnoga mora, u čemu

⁵⁴ STARČEVIĆ 1971: 236.

joj je najveća konkurencija upravo Austro-Ugarska Monarhija. Prema tome, nužno mora doći do sukoba tih suprotstavljenih blokova što bi omogućilo Hrvatima da u nastalomu geopolitičkom vakuumu osnuju samostalnu državu:

„Na taj način ako gdje, tu su zajednički interesi: korist po Hrvate iz ruskoga trgovanja i prijateljstva, korist po Ruse iz hrvatskih luka i prijateljstva Hrvata. To su interesi novčani, najpraktičniji. O političkim probicima nećemo ni govoriti. Stvar bo je posve jasna, da bi po Rusiju i potrebitije i bolje bilo imati u Istoku, nego li Hrvatima imati u Rusima jaka prijatelja. [...] Dok je tako, mi toliko držimo do snage koju ima istina, da se ne bojimo Rusima podviknuti: ako danas nećete, vi sutra ne budete mogli na pravi put stupiti; vaša opsjena bude, a vaše kajanje ne bude kraj imati; dobru stvar možete, a zlu ne možete unaprijediti; što propustite vi, neće drugi propustiti.“⁵⁵

Vraćajući se i kasnije na svoj temeljni proromanski stav, ne treba čuditi mnoštvo Starčevićevih saborskih govora i političkih proklamacija u kojima je uzimao pozitivne primjere iz Francuske i suprotstavljao ih onima koje Hrvatski sabor želi donijeti ili onima koji su već stupili na snagu u sâmoj Monarhiji. Starčević je kao saborski zastupnik toliko puta tijekom svojega političkog djelovanja spominjao Francusku da su već mnogi vladini dužnosnici i ostali saborski zastupnici bili iziritirani takvom praksom. U Saboru je Starčević tako jednom prilikom opisivao zlosretno stanje u Monarhiji na što mu je, prema saborskome zapisniku, jedan zastupnik ironično replicirao protupitanjem o stanju u Francuskoj. Starčević je britko i lakonski odgovorio kako je naravna stvar da je u Francuskoj sasvim drukčije, što je pak izazvalo smijeh u dvorani.⁵⁶ I takve anegdotalne povijesne crtice iz povijesti saborskih rasprava u Starčevićevo doba mogu znatno doprinijeti potvrđivanju početne hipoteze o radikalnoj suprotstavljenosti, gotovo do maniheističkih razmjera, ideja romanstva i germanstva u Starčevićevoj misli, koja sasvim očigledno nije promaknula ni njegovim onodobnim političkim protivnicima.

Starčević je u studiji *Bi-li k slavstvu ili ka hrvatstvu?* kroz usta lika Stekliša tvrdio da su Francuzi, uz Engleze, najprosvjećeniji narod upravo zato što su pripadnici političke zajednice koja osigurava pojedincima najveću moguću sigurnost i slobodu, dok istovremeno Nijemce omalovažava:

„Ja nemrzim nikoga i ništa na svijetu. Niemce i njihovo knjižtvo samo prezirem. To radim zato jer Njemce brojim među najneznatnije narode. Oni još nisu pomogli nikomu, ni samim sebi. Njima je Francezka, za Vestfalskoga mira, namaknula kus slobode, namaknuo im ga je i Napoleon I., pak evo i Napoleon III. To im je sve.“⁵⁷

⁵⁵ ISTO: 242–243.

⁵⁶ STARČEVIĆ 1995: 406.

⁵⁷ STARČEVIĆ 1867: 24.

Drugom će pak prilikom, također u jednomu od svojih saborskih govora, podsjetiti na dobrobiti francuske uprave u njegovoj rodnoj Lici, u čemu možemo nazrijeti i odjek utjecaja njegova strica Šime Starčevića (1784 – 1859) koji je na njega sustavno utjecao još od djetinjstva.⁵⁸ Primjerice, što je iznimno indikativno, ujedno dodatan argument hipotezi da je temeljni dualizam germanstva i romanstva Starčevićovo metodološko oruđe opisivanja političko-povijesnih prilika i svijeta općenito, opisujući francuski sustav stipendija, školarina i školstva tvrdio je kako je on znatno bolje uređen od austrougarskoga, što se svakako ogleda i u visokomu obrazovanju. Naime, student u Austro-Ugarskoj, prema Starčeviću, redovito kasni za onim francuskim zato što se ne specijalizira na vrijeme. Njemački tip humboldtovskoga sveučilišta, koji se uvodi u Zagrebu od 1874, Starčević je oštro kontrastirao s maloprije prikazanom francuskom praksom. Imajući u vidu ulogu njemačke konzervativne i nacionalističke inteligencije u prvoj polovici 20. stoljeća,⁵⁹ teško je ne zapitati se je li i ovdje na djelu bilo još jedno od Starčevićevih proročanskih upozorenja:

„U nemačkih sveučilištih u Nemačkoj pokazuje se svaki dan kod djakah sve to veća razuzdanost, bezobraznost i pijančevanje. Gospodo! Mi vidimo kako danas stoji u Nemačkoj. U Austrii još 30 godina nestoji to preuređenje sveučilištah po nemački, a koji je uspeh, koga neki hvale, neka se pogleda u kriminalnu statistiku. To će preuredjenje do vremena svoj plod doneti. Mi starii po svoj prilici morati ćemo uteći u ledinu, nu vi mladji budete doživeti taj plod nemačke kulture i nemačkog napredka i nemačkog sveučilišta. [...] Ako, gospodo, takov uspeh želite, a već ga žalibože imade, ako hoćete, da mladići budu nevaljani, onda ja razumim, što se ugledate u nemačka sveučilišta.“⁶⁰

Zaključak

Historijskom metodom analize primarnih povijesnih izvora, prije svega Starčevićevih političkih govora izrečenih u Hrvatskome saboru tijekom njegova djelovanja kao saborskoga zastupnika te pisanih predstavki i tekstova objavljenih za života pod njegovom autorizacijom, istražili smo temeljni odnos ideje romanstva i germanstva u njegovoj misli. Potom smo komparativnom metodom, uz služenje postojećom sekundarnom literaturom o Starčeviću i pravaštvu općenito, usporedili drastične razlike, gotovo dihotomijske, koje u izvornoj ideologiji pravaštva zauzimaju Austrija, odnosno germanstvo, i Francuska, odnosno romanstvo. Takva

⁵⁸ HORVAT 1990: 29.

⁵⁹ MOHLER 1950.

⁶⁰ STARČEVIĆ 1995: 109–110.

apsolutna podvojenost u pozitivnomu pogledu na francuski i negativnomu pogledu na germanski narodni duh posljedica je Starčevićeva filozofijsko-ideološkoga svjetonazora u kojemu su germanstvo i romanstvo međusobno suprotstavljene ideje, gotovo na način antipoda u religioznomu maniheizmu. Starčević je nalazio pohvalne riječi za Francuze i negativne za Nijemce u gotovo svim aspektima ljudskoga duha: geopolitici, politici, ekonomiji, kulturi, jeziku, obrazovanju, znanosti, filozofiji, umjetnosti, itd. Naime, kao pobornik ideja liberalizma i građanskih sloboda, morao je cijeniti i narod iz kojega je ideja slobode u obliku političkoga događaja Francuske revolucije proizišla. Također, imajući u vidu sve negativne posljedice po hrvatski narodni duh i jedinstvo hrvatskih zemalja tijekom triju stoljeća bivanja u istoj zajednici s Nijemcima i habsburškom dinastijom, pogotovo u doba neoapsolutizma (tzv. Bachov apsolutizam) od 1851. do 1860, za koji se činilo da je nakon 1789. kao način upravljanja državnom političkom zajednicom zauvijek napustio povijesnu pozornicu, postaje nam shvatljivije zašto je Starčević formirao toliko negativan stav prema duhovnim dosezima njemačkoga naroda. To je posve razumljivo ako u vidu imamo njegovu pravašku ideologiju i filozofiju povijesti. Publicistički izraz i polemički stil Starčevićeva izražavanja ne bi nas smjeli zavarati do te mjere da površno prosuđujemo o takvom dualizmu između pogleda na Austriju i Francusku tek kao o ideološkomu ekscesu ili pukomu oruđu za postizanje političkih ciljeva. Naime, imajući u vidu da je Starčevićeva filozofijsko-svjetonazorska pozicija redovito imala primat pred pukom političkom pragmatikom, morali bismo, sukladno analiziranju primarnih izvora, zaključiti upravo suprotno i, konzekventno tomu, pustiti Starčevića da sâm progovori kroz bogato sačuvana povijesna vrela. Stoga ne trebaju čuditi ocjene Starčevićevih suvremenika i kasnijih povjesničara o pravaškomu „steklištvu“⁶¹ i beskompromisnosti. To „steklištvu“ i beskompromisnost bili su vidljivi na nizu primjera, pa tako i na istraženim dihotomijskim razlikama u gledanju na povijesnu ulogu francuske i njemačke nacije u Europi, imajući naravno u vidu, prije svega, geopolitički položaj hrvatske nacije i njezine nacionalne interese.

⁶¹ Starčević je u satiričnome listu *Zvekan* namjerno aproprirao pejorativni pojam „stekliš“, koji označava bijesnoga psa, kako bi njime pogodio bit vlastitih „bijesnih“ napada na svoje političke i ideološke protivnike. Općenito govoreći, humor i satira bili su ključno retoričko oruđe u Starčevićevu obračunu s političkim protivnicima. O tome vidi više u: GROSS 2000: 219; TURKALJ 1999: 121–160; TURKALJ 2000: 463–472.

Bibliografija

Izvori

- STARČEVIĆ, Ante. 1995. *Djela: Govori, sv. I*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- STARČEVIĆ, Ante. 1971. *Politički spisi*. Zagreb: Znanje.
- STARČEVIĆ, Ante. 1894. Predstavke županije riečke. U STARČEVIĆ, Ante, *Djela dra. Ante Starčevića: Predstavke, sv. 2, 3–9*. Zagreb: Odbor kluba Stranke prava.
- STARČEVIĆ, Ante. 1867. *Bi-li k slavstvu ili ka hrvatstvu?* Zagreb: Tiskara Dragutina Bokaua.

Literatura

- BARIŠIĆ, Pavo. 2022. *Ante Starčević: ideali slobode i prava*. Zagreb: Školska knjiga.
- BARIŠIĆ, Pavo. 2018. Istina i raskrivljanje opsjena u *Selskom proroku: Rousseauov utjecaj na Antu Starčevića. Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 44/2: 333–372.
- BARIŠIĆ, Pavo. 2017. Odnos Ivana Mažuranića i Ante Starčevića – od poredbe osoba do filozofije prava. *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 43/2: 437–472.
- BARIŠIĆ, Pavo. 1997. Filozofija slobode A. Starčevića. *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 23/1–2: 129–146.
- BOGDANOV, Vaso. 1951. *Starčević i Stranka prava prema Srbima i prema jedinstvu južnoslavenskih naroda*. Zagreb: Izdavačko poduzeće „Školska knjiga“.
- CIPEK, Tihomir; ŠVOGER, Vlasta. 2016. Moderne ideje i ideologije u hrvatskom društvu 19. stoljeća. U *Povijest Hrvata. Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u „dugom“ 19. stoljeću*, sv. 6, ur. Vlasta Švoger, Jasna Turkalj, 167–186. Zagreb: Matica hrvatska.
- CLARK, Christopher. 2018. *Mjesečari: kako je Europa krenula u rat 1914*. Zagreb: Vuković & Runjić.
- GROSS, Mirjana. 2000. *Izorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret*. Zagreb: Golden marketing.
- GROSS, Mirjana. 1973. *Povijest pravaške ideologije*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest.
- GROSS, Mirjana. 1972. O nacionalnoj ideologiji Ante Starčevića i Eugena Kvaternika. *Časopis za suvremenu povijest* 4/1: 25–46.
- HORVAT, Josip. 1990. *Ante Starčević: kulturno-povijesna slika*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- HORVAT, Josip. 1989. *Politička povijest Hrvatske*, sv. 1. Zagreb: August Cesarec.
- LADAN, Tomislav. 1971. Ante Starčević. U STARČEVIĆ, Ante. *Politički spisi, 7–75*. Zagreb: Znanje.
- LUKAS, Filip. 1997. *Hrvatska narodna samobitnost*. Zagreb: Dom i svijet.
- MATKOVIĆ, Stjepan. 2001. *Čista stranka prava: 1895. – 1903*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Dom i svijet.

- MATKOVIĆ, Stjepan. 2006. Obilježja političko-stranačkih kretanja u Banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji, Istri i Bosni i Hercegovini 1842. – 1914. U *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina: 1842. – 1914.*, ur. Tihomir Cipek, Stjepan Matković, 49–97. Zagreb: Disput.
- MOHLER, Armin. 1950. *Die konservative Revolution in Deutschland: 1918–1932*. Stuttgart: Friedrich Vorwerk Verlag.
- RAUCHENSTEINER, Manfred. 2019. *Prvi svjetski rat i kraj Habsburške Monarhije 1914. – 1918*. Zagreb: Matica hrvatska.
- SPENCER, Philip; WOLLMAN, Howard. 2002. *Nationalism: A Critical Introduction*. London: Sage Publications Ltd.
- ŠIDAK, Jaroslav; GROSS, Mirjana; KARAMAN, Igor; ŠEPIĆ, Dragovan. 1968. *Povijest hrvatskog naroda: 1860–1914*. Zagreb: Izdavačko poduzeće „Školska knjiga“.
- TURKALJ, Jasna. 2023. Vjerska problematika u pravaškom tjedniku *Hrvatska* 1871. godine. *Historical contribution = Historische Beiträge* 42/64: 317–357.
- TURKALJ, Jasna. 2009. *Pravaški pokret 1878. – 1887*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- TURKALJ, Jasna. 2000. Pravaški humorističko-satirički listovi kao prenositelji političkih poruka 80-ih godina 19. stoljeća. *Časopis za suvremenu povijest* 32/3: 463–472.
- TURKALJ, Jasna. 1999. Zvekan – humor, satira i karikatura kao sredstvo pravaške političke propagande. *Povijesni prilozi* 18/18: 121–160.

Germanism and Romanism as Ideological and Geopolitical Antipodes in the Ideology of Rights of Ante Starčević

The foreign policy and geopolitical aspects of Ante Starčević's ideology were primarily shaped by the specific internal circumstances of the Habsburg Monarchy and the different administrative status of the Croatian historical countries within it. In Starčević's thought, Croatia's geopolitical position is manifested precisely in the conflict between Austria and France. Starčević is, of course, a philosophical student of Jean-Jacques Rousseau, Charles-Louis Montesquieu and French encyclopedists, and he was also a supporter of the ideas embodied in the French Revolution. It is for this reason that, in addition to the historical and state right of the Croatian people to independence, the natural right to achieve national freedom will also be emphasized in his thought. This will have an echo in his positive view of the role of the French nation in European modern history, as well as the negative view of the Germanic nations in it, that is, Romanism and Germanism as different ideological currents within the framework of Europe at that time. According to Starčević, the idea of freedom and a free people is a first-class matter of spiritual reality, and not just a mere political reality. In a historical sense, the idea of freedom is relevant for Starčević precisely in that manner as it spoke during the French

Revolution. Therefore, the origin of Starčević's political philosophy truly rests on the principles of the French Revolution and on the state as the true abode of the idea of a national community of a free and sovereign people that establishes and constitutes itself through freedom. Starčević's favorable view of the spirit of the French people is supported by his attitude that France is the country that he considered worthy of honoring its obligations within the framework of signed interstate and international treaties, which, due to his emphasis on the importance of the idea of political legitimacy, also meant that the ruling Habsburg dynasty and Germanism in general will resent the failure of historical obligations towards the Croatian people in accordance with the signed treaties (Charter of Cetingrad in 1527, Croatian Pragmatic Sanction in 1712, military exploits of Ban Jelačić and decisions of the Croatian Parliament in 1848–1849, Croatian-Hungarian settlement in 1868 etc.). The consequence of such a historical-political assessment of the (un)value of Austria and Germanism will mean that Starčević wanted to tie the solution of the geopolitical issues of the Croatian people to a large extent precisely with the fate of France and Romanism. Anti-Germanism and pro-Romanism is the fundamental dualism present in the thought of Ante Starčević.

Key words: Ante Starčević, France, Austria, Nationalism, Natural Right, Historical Right, Germanism, Romanism

Ključne riječi: Ante Starčević, Francuska, Austrija, nacionalizam, prirodno pravo, povijesno pravo, germanstvo, romanstvo

Ivan Smiljanić
Državni arhiv u Zagrebu
Opatička 29
10000 Zagreb
ivan.smiljanic@daz.hr

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

56

BROJ 1

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2024.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 56, broj 1

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Gost urednik / Guest Editor

Filip Šimetin Šegvić i Jure Trutanić

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Filip Šimetin Šegvić (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),

Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo),

Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),

Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),

Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at

Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“

<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*